

Roksana Malak¹, Krzysztof Gawriołek², Joanna Borek¹, Agnieszka Górna³, Joanna Samborska³, Dorota Sikorska¹, Marcin Kasperkowicz¹, Ewa Mojs⁴, Agata Czajka-Jakubowska³, Włodzimierz Samborski¹

Analiza mięśni narządu żucia u dzieci z problemami neurologicznymi

Analysis of masticatory muscle and eating difficulties in children with neurodevelopmental disorders

¹ Department of Rheumatology and Rehabilitation, Poznan University of Medical Sciences, Poland

² Oral Rehabilitation Clinic, Poznan University of Medical Sciences, Poland

³ Department of Bioinformatics and Computational Biology

⁴ Department of Clinical Psychology, Poznan University of Medical Sciences, Poland

DOI: <http://dx.doi.org/10.20883/df.2018.20>

STRESZCZENIE

Wstęp. Dzieci z problemami neurologicznymi zazwyczaj prezentują zaburzenia posturalne, motoryczne i dysfunkcje w zakresie aktywności życia codziennego, w tym w zakresie jedzenia. Jednakże mięśnie narządu żucia rzadko podlegają ocenie.

Cel. Ocena jakie trudności mają dzieci z zaburzeniami neurologicznymi w czasie funkcji jedzenia oraz ocena mięśni narządu żucia.

Materiał i metody. W badaniu pilotażowym dokonaliśmy oceny 19 dzieci (średnia wieku $6,3 \pm 1,4$ lat) z zaburzeniami neurorozwojowymi i problemami z jedzeniem. Badania uzyskały zgodę Komisji Bioetycznej przy Uniwersytecie Medycznym im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu (339/15, 9.04.2015). Rozwój ruchowy został zbadany przy użyciu Gross Motor Function Measure – 88. Funkcje jedzenia zostały zbadane za pomocą kwestionariusza Castillo-Morales. Postawa ciała została oceniona za pomocą Wzrokowej Oceny Postawy Ciała Metodą Kasperczyka.

Wyniki. Istnieje korelacja pomiędzy funkcją ssania–połykania a napięciem mięśni mostkowo–obojczykowo–sutkowatych ($p = 0,032$) i czworobocznego grzbietu ($p = 0,01766$). Istnieje korelacja pomiędzy ślinieniem się a napięciem takich mięśni, jak: mięsień prosty głowy tylny mniejszy (χ^2 Pearsona, $p = 0,027$) i skroniowy ($p = 0,04801$). Dzieci z zaburzeniami neurologicznymi zazwyczaj jedzą pokarmy o konsystencji płynnej lub półpłynnej, jeśli mają przykurcz w obszarze mięśni: żwaczy ($p = 0,01766$), mostkowo–obojczykowo–sutkowatego ($p = 0,046$), pochyłego przedniego ($p = 0,04664$), zębatego przedniego ($p = 0,03470$), czworobocznego grzbietu ($p = 0,02688$).

Wnioski. Hipertonus mięśni może powodować zaburzenia w zakresie funkcji jedzenia, powodując nadmierne ślinienie się bądź wpływając na brak umiejętności jedzenia o stałej konsystencji. Dzieci z zaburzeniami neurologicznymi mają skrócone mięśnie narządu żucia, zwłaszcza mięsień mostkowo–obojczykowo–sutkowy, pochyły przedni, czworoboczny grzbietu, zębaty przedni, prosty głowy tylny mniejszy, żwacz, skroniowy.

Słowa kluczowe: zaburzenia neurologiczne, ssanie połykanie, narząd żucia.

ABSTRACT

Introduction. Children with neurological disorders often present postural abnormalities and feeding dysfunction. However their masticatory muscles are rarely taken into consideration.

Aim. The aim of the study was to measure the function of the masticatory system in children with neurodevelopmental disorders.

Material and methods. We examined 19 children (average age 6.3 years old $\pm$ 1.4 years old) with neurodevelopmental disorders and feeding problems. Ethics approval was obtained from Bioethics Committee of Poznań University of Medical Sciences, Poland (339/15, date 9.04.2015). Motor development was assessed using Gross Motor Function Measure – 88. Feeding was assessed by Castillo-Morales questionnaire. Kasperczyk Visual-Point Method was used to examine the body posture.

Results. There was statistically significant correlation between drooling and too much tension of such muscles as: rectus capitis posterior minor (χ^2 Pearsona, $p = 0.027$) and temporal muscle ($p = 0.04801$). Patients more often ate liquid or semiliquid food rather than solid if their muscle was in contraction: masseter muscle ($p = 0.01766$), sterno-cleido mastoid ($p = 0.046$), scalene anterior ($p = 0.04664$), serratus anterior ($p = 0.03470$) trapezius $p = 0.02688$. There was statistically significant correlation between the ability to suck and swallow and hypertonus of sternocleidomastoid muscle ($p = 0.032$) and trapezius muscle ($p = 0.01766$).

Conclusions. Neuromotor development and body posture are important in the effectiveness of feeding, its quantity and quality.

Keywords: neurological disorders, sucking swallowing, masticatory system.

Wstęp

Problemy orofacjalne, takie jak problem z jedzeniem, w tym z połykaniem są częste u dzieci z deficytami neurologicznymi. Okazuje się, że dysphagia jest obecna u 75% dzieci z zaburzeniami neurologicznymi [1]. Umiejętność samodzielnego jedzenia jako aktywność związana z neurorozwojem jest często zdolnością, która pojawia się z opóźnieniem u dzieci z problemami neurologicznymi. Niedojrzałe czy nieprawidłowe jedzenie może negatywnie wpływać na wiele aspektów rozwoju, w tym na mowę. Dodatkowo napięcie mięśniowe mięśni układu stomatognatycznego może być nieprawidłowe: zbyt niskie lub zbyt wysokie. Najczęściej rozpatrywanymi mięśniami w tym aspekcie są mięśnie: żwacze, skrzydłowe oraz skroniowe [2]. Jednocześnie jest jeszcze wiele innych mięśni, które mogą być zaangażowane w proces jedzenia. Przykładowo, mięsień prosty głowy tylny mniejszy, mięsień mostkowo-obojęczkowo-sutkowy (mos.), czworoboczny grzbietu oraz inne, które związane są z utrzymaniem głowy pionowo w czasie jedzenia. Literatura podaje, iż pozycja głowy względem pozostałych części ciała jest kluczowa w procesie jedzenia [3]. Dzieci z problemami neurologicznymi bardzo często prezentują nieprawidłowości posturalne czy nawet asymetryczną budowę czaszki, które dodatkowo mogą mieć związek z dystrybucją napięcia mięśniowego, rozwojem kontroli posturalnej. Asymetria w obrębie postawy ciała jest znacznie częstsza u dzieci ze znacznym stopniem opóźnienia psychoruchowego. Istnieje też zależność między nieprawidłowościami posturalnymi a rozwojem funkcji motoryki dużej obrazowanej przez System Klasyfikacji Funkcji Motoryki Dużej (Gross Motor Function Classification System GMFCS) [4]. Dodatkowo nieprawidłowa pozycja głowy będzie skutkowała nieprawidłowym ułożeniem żuchwy czy nawet zaburzeniami okluzji [5].

Ważnym aspektem w procesie jedzenia jest tekstura pokarmu. Czas spożywania pokarmu i napięcie mięśniowe mogą różnić się w zależności od faktury jedzenia [6].

Proces jedzenia, w tym połykanie oraz żucie jest w pewnym stopniu neurorozwojową aktywnością. Dlatego problemy z aktywnościami neurorozwojowymi, w tym z jedzeniem mogą wiązać się z dysfunkcjami funkcjonalnymi i strukturalnymi [7].

Dysfagia może być związana z problemami posturalnymi, takimi jak: hiperlordoza lędźwiowa, przodopochylenie miednicy, osłabienie napięcia mięśni szyi, które mogą prowadzić do retrakcji szyi i żuchwy [8].

Dzieci cierpiące na dysfagię mogą być narażone na choroby płuc związane z zachłyśnięciem, niedożywienie, deficyty neurorozwojowe oraz problemy społeczne, w tym relacje z opiekunami [9, 10].

Cel

Celem pracy jest ocena, jakie trudności mają dzieci z zaburzeniami neurologicznymi w czasie funkcji jedzenia oraz ocena mięśni narządu żucia oraz sprawdzenie czy tekstura pokarmu ma związek z napięciem mięśniowym.

Materiał i metody

Badanie pilotażowe zostało przeprowadzone na przełomie 2015/2016 roku. Grupa badawcza składała się z 19 dzieci (10 chłopców, 9 dziewczynek). Średnia wieku to 6,5 lat (± 3 lata 8 miesięcy). Badania uzyskały zgodę Komisji Bioetycznej przy Uniwersytecie Medycznym im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu (339/15, z dnia 9.04.2015). Dokonano analizy, jak dzieci jedzą: czy połykają, gryzą czy żują, czy może karmione są poprzez przeskórną gastrostomię endoskopową (PEG). Sprawdzono poprzez wywiad i obserwację czy nadmiernie ślinią się w czasie jedzenia. Oceniono też mięśnie, które według literatury związane są z procesem jedzenia [2, 3]. Badanie przeprowadzono palpacyjnie według metody counterstrain [11]. Metodę badania dobrano do dzieci, tak aby była ona specyficzna jeśli chodzi o sprawdzenie poszczególnych mięśni, ale i nienwazyjna, niebolesna oraz niewiązała się z traumą. Na podstawie oceny mięśni w myśl metody counterstrain przeprowadzono również terapię [12]. Terapeuta zapewnił komfortową pozycję dziecku, zazwyczaj była to pozycja supinacyjna w nomenklaturze neurorozwojowej (leżenie na plecach). Terapeuta znajdował się bokiem do dziecka, zwrócony do jego twarzy. Następnie zlokalizował punkty spustowe, które poddane były terapii. Rozluźnienie każdego mięśnia wymaga specyficznej pozycji w celu nie wywołania bólu w czasie zabiegu. Przykładowo ocena i terapia mięśnia żwacza odbywa się zwykle przy otwartych ustach dziecka z lekką translacją żuchwy w stronę mięśnia. Terapia mięśnia mos odbywa się ze zgięciem bocznym głowy w jedną stronę, a rotacją w stronę przeciwną. Mięsień prosty głowy tylny mniejszy rozluźniany jest po ustawieniu głowy w wyproście w stawie szczytowo-potylicznym [13]. Terapeuta dokonuje lekkiego nacisku na mięsień przez 90 sekund. Następnie wykonuje ruchy w stawie, na który działa określony mięsień. Terapia counterstrain pozwala na zredukowanie nieprawidłowej aktywności proprioceptywnej, która związana jest z istnieniem somatycznej dysfunkcji.

Wyniki

- › Istnieje korelacja pomiędzy funkcją ssania–połykania a napięciem mięśni mostkowo–oboczkiowo–sutkowatych ($p = 0,032$) i czworobocznego grzbietu ($p = 0,01766$) (**Tabela 1**).
- › Istnieje korelacja pomiędzy ślinieniem a napięciem takich mięśni, jak: mięsień prosty głowy tylny mniejszy (Chi^2 Pearsona, $p = 0,027$) i skroniowy ($p = 0,04801$) (**Tabela 2**).
- › Dzieci z zaburzeniami neurologicznymi zazwyczaj jedzą pokarmy o konsystencji płynnej lub półpłynnej, jeśli mają przykurcz w obszarze mięśni: żwaczy ($p = 0,01766$), mostkowo–oboczkiowo–sutkowatego ($p = 0,046$), pochyłego przedniego ($p = 0,04664$), zębatego przedniego ($p = 0,03470$), czworobocznego grzbietu ($p = 0,02688$) (lewy trapezjus $p = 0,046$; prawy trapezjus $p = 0,02688$ — korelacja związana z jedzeniem pokarmów półpłynnych; korelacja związana z pokarmami płynnymi ($p = 0,00830$) (**Tabela 3**).

nizmem jedzenia: połykania, żucia. Dodatkowo nadmierne ślinienie może dotyczyć 10–58% dzieci z problemami neurologicznymi [14, 15]. Pomimo że jedzenie jest rozpatrywane w zależności do wielu mięśni, niektóre z nich zdają się mieć większy związek z procesem spożywania pokarmu. Istnieją doniesienia wskazujące na zależność jedzenia od napięcia mięśni żucia oraz mięśni utrzymujących głowę. [16, 17]. Kokontrakcja rzędu 3–10% maksymalnego napięcia jest obserwowana w procesie jedzenia [19]. Zatem jeśli fizjoterapeuta uwzględni w terapii poprawę mobilności kręgosłupa szyjnego oraz korekcję postawy ciała, zwłaszcza ułożenia głowy, stwierdza się mniejsze dysfunkcje w stawie skroniowo–żuchwowym [20]. Zwłaszcza napięcie w obszarze czworobocznego grzbietu, mos'a i żwacza obserwowana jest w czasie ruchów żuchwy i ogólnie ruchów głowy. Dlatego powinny być rozpatrywane w terapii dzieci z problemami z jedzeniem. Często stwierdza się ich przykurcze, jeśli obserwowana jest asyme-

Tabela 1. Związek napięcia mięśniowego z umiejętnością ssania–połykania

Table 1. Relationship between muscle tone and ability to suck and swallow

	Żwacz	Mięsień skroniowy	Mięsień mostkowo- oboczkiowo- sutkowy	Mięsień pochyły przedni	Mięsień prosty głowy tylny mniejszy	Mięsień czworoboczny grzbietu	Mięsień zębata przedni
Umiejętność ssania–połykania	$p = 0,90557$	$p = 0,31327$	$p = 0,032$	$p = 0,31327$	$p = 0,90557$	$p = 0,01766$	$p = 0,24508$

Tabela 2. Związek pomiędzy ślinieniem i napięciem mięśniowym

Table 2. The correlation between drooling and contraction of muscles

	Żwacz	Mięsień skroniowy	Mięsień mostkowo- oboczkiowo- sutkowy	Mięsień pochyły	Prosty głowy tylny mniejszy	Czworoboczny grzbietu	Pochyły przedni
Obecność ślinienia	$p = 0,15608$	$p = 0,04801$	$p = 0,76357$	$p = 0,51458$	$p = 0,027$	$p = 0,76357$	$p = 0,58054$

Tabela 3. Tekstura pokarmu a napięcie określonych mięśni

Table 3. Food texture versus tone of some muscles

Tekstura pokarmu	Żwacz	Mięsień skroniowy	Mięsień mostkowo- oboczkiowo- sutkowy	Mięsień pochyły	Prosty głowy tylny mniejszy	Czworoboczny grzbietu	Pochyły przedni
Pokarm płynny	$p = 0,01766$	$p = 0,90557$	$p = 0,90557$	$p = 0,21289$	$p = 0,90557$	$p = 0,00830$	$p = 0,82747$
Pokarm półpłynny	$p = 0,46569$	$p = 0,04664$	$p = 0,046$	$p = 0,04664$	$p = 0,07336$	$p = 0,046$	$p = 0,03470$

Dyskusja

Dzieci z zaburzeniami neurologicznymi często prezentują trudności z jedzeniem. Nadal jednak nie jest w pełni znany mechanizm dysfagii [14]. Dzieci zdecydowanie mają problem z mecha-

tria postawy ciała [21]. Zwłaszcza scm i trapezjus są często związane z preferencjami posturalnymi czy asymetriami w obszarze pracy żuchwy w stawie skroniowo żuchwowym czy ogólnie w postawie ciała. Równie ważnym mięśniem związanym

z prawidłową funkcją jedzenia okazuje się na podstawie analizy literatury oraz wyników niniejszych pilotażowych badań, mięsień prosty głowy tylny mniejszy [22]. Ogólnie znaną jego funkcją jest uczestniczenie w ruchach retrakcji głowy, wyprostowania czy rotacji szyi [23]. Stwierdza się ich znaczną aktywność zarówno w badaniach przez palpację, jak i w badaniach wykonanych przez elektromiografię [24].

Nadmierne ślinienie z kolei jest związane z nieprawidłową pozycją głowy związaną ze zbyt dużą komponentą wyprostowania. Prawidłową zatem pozycją do karmienia powinna być pozycja określana jako „chin-tuck position”. Opisywane ułożenie polega na delikatnym skierowaniu głowy ku przodowi poprzez zgięcie w stawie szczytowo-potylicznym. Prawidłowa pozycja głowy eliminuje ryzyko aspiracji pokarmu u 50% pacjentów jedzących pokarmy płynne [24]. Zatem dbałość o utrzymanie prawidłowej pozycji głowy w czasie jedzenia może zapobiec zachłystowemu zapaleniu płuc. Wykazano, iż jedzenie w pozycji określonej jako „chin-tuck position” jest korzystne dla pacjentów, u których stwierdza się dysfagię [25]. Dlatego prawidłowa pozycja pacjenta w czasie jedzenia, zwłaszcza dbałość o ułożenie jego głowy, z jednej strony może wiązać się ze zmniejszeniem ślinienia się z drugiej strony zmniejsza ryzyko traumatycznych przeżyć, jakim może być zaaspirowanie pokarmu [26].

Oczywiste jest, iż mięsień skroniowy związany jest z funkcją jedzenia, dlatego zdecydowanie powinien podlegać ocenie i ewentualnie terapii u dzieci z problemami z jedzeniem [27].

Innym aspektem, który powinien podlegać ocenie w związku z jedzeniem jest faktura pokarmu. Tekstura pokarmu decyduje o sposobie jego spożywania [28]. Istnieje możliwość zmiany funkcji jedzenia poprzez zmianę tekstury pokarmu [28]. Z drugiej strony określona tekstura pokarmu związana jest z napięciem określonych mięśni [29]. Przykładowo, żwacz, mos, pochyły przedni, zębąty przedni aktywowane mogą być bardziej w czasie żucia niż ssania. Jeśli jedzenie ma formę stałą wymaga siłą rzeczy żucia, a jedzenie płynne lub półpłynne ssania-połykania. Funkcja gryzienia czy żucia związana jest z ruchami w płaszczyźnie poziomej czy czołowej, a ssanie-połykanie wymaga ruchów w płaszczyźnie strzałkowej. Ssanie-połykanie ściśle angażuje 31 mięśni. Z kolei żucie jest ściśle związane z funkcją zaledwie dwóch, trzech mięśni: żwaczy, skroniowych i skrzydłowych [30]. Przycupcz w wymienionych mięśniach może być przyczyną bólu,

a nawet cofania się pokarmu. Dlatego też wymienione mięśnie w czasie ssania-połykania, a także w czasie żucia nie mogą wykazywać nadmiernego napięcia. [31]. Mięsień mos jest ważny w procesie jedzenia z uwagi na jego anatomiczny związek ze stawem skroniowo-żuchwowym oraz rolę w utrzymaniu określonej pozycji głowy. Wykazano jego aktywność zarówno w czasie żucia, jak i w czasie ruchów głową, podobnie jak mięśnia czworobocznego grzbietu [32]. Ruchy w płaszczyźnie poprzecznej, w których uczestniczą wymienione mięśnie, związane są z funkcją gryzienia i żucia. Dlatego też przycupcz wymienionych mięśni będzie zaburzał funkcję gryzienia i żucia. W przeprowadzonym badaniu pilotażowym dzieci prezentujące przycupcz wymienionych mięśni nie potrafiły gryźć czy żuć, ale spożywały częściej pokarm płynny poprzez ssanie-połykanie. Podsumowując, w ocenie i terapii jedzenia dzieci z problemami neurologicznymi należy wziąć pod uwagę wiele aspektów: sposób pobierania pokarmu, jego rodzaj oraz mięśnie zaangażowane w proces ssania-połykania czy żucia.

Wnioski

- › Hipertonus mięśni może wywołać zaburzenia w zakresie funkcji jedzenia, powodując nadmierne ślinienie się bądź wpływając na brak umiejętności jedzenia o stałej konsystencji.
- › Dzieci z zaburzeniami neurologicznymi mają skrócone mięśnie narządu żucia, zwłaszcza mięsień mostkowo-obojczykowo-sutkowy, pochyły przedni, czworoboczny grzbietu, zębąty przedni, prosty głowy tylny mniejszy, żwacz, skroniowy.
- › Terapia jedzenia u dzieci z problemami neurologicznymi powinna zatem uwzględniać wiele aspektów, takich jak pozycję głowy związaną z napięciem określonych mięśni, teksturę pokarmu oraz tradycyjnie mięśnie narządu żucia.
- › Niniejsze pilotażowe badanie przyczyniło się do zwrócenia uwagi na wiele istotnych aspektów zarówno dla terapeutów, jak i opiekunów dzieci z problemami neurologicznymi.

Oświadczenia

Oświadczenie dotyczące konfliktu interesów

Autorzy deklarują brak konfliktu interesów w autorstwie oraz publikacji pracy.

Źródła finansowania

Projekt nr 502-05-04412526-10240, „Badanie i terapia narządu żucia u dzieci z problemami neurologicznymi”.

Piśmiennictwo

- [1] Lennon S, Stokes M. Pocketbook of Neurological Physiotherapy, 1st ed., Elsevier 2009.
- [2] França EC, Sousa CB, Aragão LC, Costa LR. Electromyographic analysis of masseter muscle in newborns during suction in breast, bottle or cup feeding. *BMC Pregnancy and Childbirth*. 2014;14:154.
- [3] Cassi D, De Biase C, Tonni I, Gandolfini M, Di Blasio A, Piancino MG. Natural position of the head: review of two-dimensional and three-dimensional methods of recording. *British Journal of Oral and Maxillofacial Surgery*. 2016;54:233–240.
- [4] Kawakami M, Liu M, Otsuka T, Wada A, Uchikawa K, Aoki A, Otaka Y. Asymmetric skull deformity in children with cerebral palsy: frequency and correlation with postural abnormalities and deformities. *Journal of Rehabilitation Medicine*. 2013;45.
- [5] Haralur S, Al-Gadhaan S, Al-Qahtani A, Mossa A, Al-Shehri W, Addas M. Influence of functional head postures on the dynamic functional occlusal parameters. *Annals of Medical & Health Sciences Research*. 2014;562–566, .
- [6] Tsukada T, Taniguchi H, Ootaki S, Yamada Y, Inoue M. Effects of food texture and head posture on oropharyngeal swallowing. *Journal of Applied Physiology*. 2009;106(6).
- [7] Slaidiņa A, Soboļeva U, Lauriņa L. The masticatory system — an overview. *Stomatologija. Baltic Dental and Maxillofacial Journal*. 2005;7:77–80.
- [8] van den Engel-Hoek L, de Swart BJM, CE Erasmus i IJM de Groot. Is head balance a major determinant for swallowing problems in patients with muscular atrophy type 2. *Journal of Child Neurology*. 2008;23(8):919–921, .
- [9] Lefton-Greif MA, Arvedson JC. Pediatric Feeding/ Swallowing: Yesterday, Today, and Tomorrow. *Seminars in Speech and Language*. 2016;37(4):298–309.
- [10] Lefton-Greif MA. Can feeding–swallowing difficulties in children predict language impairments. *Developmental Medicine & Child Neurology*. 2015; 57:872–879.
- [11] Lawrence JH, Kusunose R, Goering E. Jones Strain Counterstrain Incorporated, Boise, Idaho: Inc, 1995.
- [12] Eisensmith LP. Massage therapy decreases frequency and intensity of symptoms related to temporomandibular joint syndrome in one case study. *Journal of Bodywork and Movement Therapies*. 2007; 11(3):223–230.
- [13] Ibáñez-García J, Albuquerque-Sendín F, Rodríguez-Blanco C, Girao D, Atienza-Meseguer A, Planella-Abella S, Fernández-de-Las Peñas C. Changes in masseter muscle trigger points following strain-counterstrain or neuro-muscular technique. *J Bodyw Mov Ther*. 2009 Jan;13(1):2-10. doi: 10.1016/j.jbmt.2008.03.001.
- [14] Dehaghani SE, Yadegari F, Asgari A, Chitsaz A, Karami M. Brain regions involved in swallowing: Evidence from stroke patients in a cross-sectional study. *Journal of Research in Medical Sciences*. 2016;21(45).
- [15] Porta M, Gamba M, Bertacchi G, Vaj P. Treatment of sialorrhoea with ultrasound guided botulinum toxin type A injection in patients with neurological disorders. *Journal of Neurology, Neurosurgery & Psychiatry*. 2001;70:538–540.
- [16] Dias BL, Fernandes AR, Maia Filho HS. Sialorrhoea in children with cerebral palsy. *J Pediatr*. 2016;92:549–558.
- [17] Chan CA. A Review of the Clinical Significance of the Occlusal Plane: Its Variation and Effect on Head Posture “Optimizing the Neuromuscular Trajectory — A Key to Stabilizing the Occlusal-Cervical Posture”. 2014.
- [18] Walczyńska-Dragon K, Baron S, Nitecka-Buchta A, Tkacz E. Correlation between TMD and Cervical Spine Pain and Mobility: Is the Whole Body Balance TMJ Related. Hindawi Publishing Corporation, 2014.
- [19] Giannakopoulos NH, Hellmann D, Schmitter M, Krüger B, Hauser T, Schindler HJ. Neuromuscular interaction of jaw and neck muscles during jaw clenching. *Journal of orofacial pain*. 2013;27:61–71.
- [20] Armijo-Olivo S, Magee D. Cervical musculoskeletal impairments and temporomandibular. *Journal of oral & maxillofacial research*. 2012;3:4.
- [21] Dong Y, Wang XM, Wang MQ, Widmalm SE. Asymmetric muscle function in patients with developmental mandibular asymmetry. *Journal of Oral Rehabilitation*. 2008;35:27–36.
- [22] Kulkarni V, Chandy MJ, Babu KS. Quantitative study of muscle spindles in suboccipital muscles of human fetuses. *Neurology India*. 2001;49:355–359.
- [23] Hallgren RC, Pierce SJ, Prokop LL, Rowan JJ, Lee AS. Electromyographic activity of rectus capitis posterior minor muscles associated with voluntary retraction of the head. *The spine journal: official journal of the North American Spine Society*. 2014;1:104–112.
- [24] Jestrović I, Coyle JL, Sejdić E. Characterizing functional connectivity patterns during saliva swallows in different head positions. *Journal of NeuroEngineering and Rehabilitation*. 2015;12(61).
- [25] Jestrović I, Coyle JL, Perera S, Sejdić E. Functional connectivity patterns of normal human swallowing: difference among various viscosity swallows in normal and chin-tuck head positions. *Brain research*. 2016:158–169.
- [26] Larnert G, Ekberg O. Positioning improves the oral and pharyngeal swallowing function in children with cerebral palsy. *Acta Paediatrica*. 1995;84:689–693. doi:10.1111/j.1651-2227.1995.tb13730.x.
- [27] Silva PA, Sassi FC, Andrade CRF. Oral-motor and electromyographic characterization of patients submitted to open and closed reductions of mandibular condyle fracture. *Sociedade Brasileira de Fonoaudiologia*. 2015;28(5):558–566.
- [28] Le Révérend B, Saucy F, Moser M, Loret C. Adaptation of mastication mechanics and eating behaviour to small differences in food texture. *Physiology & Behavior*. 2016;15:136–145.
- [29] Mioche L, Bourdiol P, Monier S, Martin JF. The relationship between chewing activity and food bolus properties obtained from different meat textures. *Food Quality and Preference*. 2002;13(7–8):583–588.
- [30] Mapelli A, BC Zanandréa Machado, Giglio LD, Sforza C, De Felício CM. Reorganization of muscle activity

- in patients with chronic temporomandibular disorders. Archives of oral biology. 2016;72:164–171.
- [31] Arat FE, Arat ZM, Acar M, Beyazova M, Tompson B. Muscular and condylar response to rapid maxillary expansion. Part 1: electromyographic study of anterior temporal and superficial masseter muscles. American Journal of Orthodontics & Dentofacial Orthopedics. 2008;133(6):815–822.
- [32] De Laat A, Meuleman H, Stevens A, Verbeke G. Correlation between cervical spine and temporomandibular disorders. 1988;2:54–57.

Adres do korespondencji:

Roksana Malak
Katedra Reumatologii i Rehabilitacji
Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego
w Poznaniu
ul. 28 Czerwca 1956 r. nr 135/147, 61-545 Poznań
tel.: 61 831 02 44
e-mail: rmalak@ump.edu.pl

Zaakceptowano do edycji: 2018-10-16

Zaakceptowano do publikacji: 2018-12-05